

A Váci Püspöki Consistorium működését
meghatározó statutum
(1719)

A Váci Püspöki és Káptalani Levéltár állományában található egy *Protocolla Actorum Consistorialium* névvel jelzett sorozat. Ehhez jelenleg 39 kötet tartozik, évkörük 1719-től 1848-ig terjed. Tanulmányomban a *Consistorium* megszervezéséről, és kánonjogi jelentőségéről kívánok elsősorban a saját kutatásaim alapján beszámolni, mivel ennek a témakörnek külföldi szakirodalma is alig van, magyar pedig egyáltalában nincs; és maga a váci iratanyag is teljesen feldolgozatlan, a kötetekhez – két évtől eltekintve – még kortárs mutatók sincsenek.

Az egyházkormányzatban kulcsszereplő a megyéspüspök, aki feladatait egy általános helynök segítségével, aki szinte a teljes megyéspüspöki kormányzati jogkörrel eljárhat, látja el.

Ez így működött Vácott is, mígnem 1718 januárjában a király gróf Althann Mihály Frigyes személyében olyan főpásztort jelölt a Váci Egyházmegye élére, akinek kinevezése mögött sokkal inkább összbirodalmi politikai érdekek, semmint lelkipásztori jellegű megfontolások álltak.

Althann Frigyes a Birodalom egyik, évszázadok óta meghatározó jelentőséggel bíró családjából származott: a család folyamatos emelkedése a társadalmi ranglétrán a XVII–XVIII. század fordulóján, éppen Frigyes személyében érte el a csúcspontját. Ekkor számos családtag viselte a legmagasabb politikai és katonai udvari tisztségeket, köztük Frigyes apja is, aki ezen gyermeke születésekor a Morvaország és Szilézia határán lévő Glatz Grófság helytartója volt. A tehetséges fiatal gróf egyházi pályára lépett, és teológiai, majd mindkét jogi doktorátus, valamint többek között – történetünk szempontjából ez a legfontosabb – egy olműtzi kanonokság birtokában kezdte meg gyorsan magasra ívelő pályafutását.

Húszegynéhány évesen már diplomáciai sikereket arat a Szentszék és a Birodalom közti ügyek intézésében. Mintegy harminchárom éves, amikor az egyik legfelsőbb egyházi bíróság, a Rota Romana tizenkét bírása (*auditor*) közé a császár javaslatára a pápa 1714-ben kinevezi; tevékenységét itt is elismerés övezi, és már ekkoriban nagy jövőt jósolnak neki.

A jelek szerint a császári udvarban is egyre inkább úgy gondolták, hogy ha Althannt egyéni képességei mellett a legnagyobb egyházi méltóságok is

ékesítenék, a birodalmi érdekeket még hatékonyabban képviselő diplomata válhatna belőle. Több kísérlet után, az ügyet alaposan előkészítve 1718. január 4-én a császár aláírta a váci püspökké szóló kinevezését, amelyet június 27-én erősített meg a pápa, majd július 25-én Bécsben Kollonits Zsigmond bécsi (korábban váci) megyéspüspök szentelte fel. Althann grófban (sok más érdekes és gyakran ellentétes személyiségvonás mellett) a feltétlen császárhűség és a Trienti Zsinat szellemisége iránti elkötelezettség is megvolt, így döntenie kellett, hogy *diplomata és püspök*, vagy *püspök és diplomata* lesz: tevékenysége azt igazolja, hogy ő ez utóbbit választotta.

Meg kellett tehát oldania azt a kérdést, hogy ha püspöki székhelyétől, egyházmegyéjétől az összbirodalmi diplomáciai érdekek képviselete miatt akár évekig is távol kell majd lennie – erre a korabeli kánonjog közérdekre tekintettel lehetőséget adott –, a *salus animarum suprema lex esto* (a lelkek üdve a legfőbb törvény) egyházi alapelv értelmében hogyan lehet biztosítani a főpásztori feladatok maradéktalan ellátását.

Itt a kulcskérdés az általános helynökön volt, hiszen ha a püspök távol van, a helynök pedig halál vagy más okból eredő akadályoztatás miatt nem tölt(het)i be hivatalát, akkor a távolság függvényében, a korabeli hírközlés sebességéből adódóan akár hónapokra is tényleges lelki vezetés nélkül marad(hat)nak százezrek. Fordított esetben, azaz ha a megyéspüspök hal meg, akkor a kormányzatban nincs fennakadás: a Székeskáptalan joga és kötelessége a biztos halálhír vétele után a káptalani helynök megválasztása, aki az új főpásztor beiktatásáig minden, a lelki élet szempontjából fontos döntést meghozhat és végrehajthat.

Ez utóbbi esettel Althann püspöknek nyilvánvalóan nem kellett foglalkoznia, az előbbivel viszont igen: ha ő távol van, helynök pedig nincs, akkor egy ilyen helyzet teljesen megalapozott támadási felületet szolgáltat arra, hogy a püspök nem látja el megfelelően a főpásztori feladatait. Ezt viszont tovább lehet görgetni a diplomáciai tevékenység irányába, aláaknázva tekintélyét, hozzáértését, odafigyelését, amivel az általa képviselendő igények érvényesítésének esélyei csökkennek, az ellenérdekű fel(ek)et juttatva esetleges előnyökhöz.

(Itt meg kell jegyezni, hogy az egyházkormányzat rendszerében sem akkor, sem ma nem érvényesül a jelenleg „klasszikusnak” tekintett hármass felosztás a maga teljességében a törvényhozás, az igazságszolgáltatás, és a végrehajtás vonatkozásában. A megyéspüspök tehát mindhárom jogkört gyakorolja a rá vonatkozó szabályok szerint, ebből adódóan, ha egyetlen közvetlen helyettese, azaz helynöke van, akkor annak hatásköre is érinti mindhárom területet.)

A kormányzat folytonosságának biztosítására egy Püspöki Consistorium éppen megfelelt, amelynek alapötletét Althann bizonyíthatóan az Olmützi Egyházmegyéből vette.

Ezt a kormányzati formát Olmützben Karl Liechtenstein-Kastelkorn püspök, korának egyik jeles kánonjogásza vezette be az 1660-as években (aki nem mellesleg Frigyes keresztapja is volt!). E rendszer lényege, hogy a püspök kinevezi az általános helynököt (ami egyébként is kötelező), aki azonban a bevett gyakorlattal szemben nem egyszemélyben hozza meg döntéseit, hanem a püspök kijelöli azokat a személyeket is, akiknek a véleményét a helynök köteles kikérni és figyelembe is venni (*votum deliberativum*) a döntés, vagy a püspöknek adandó javaslat meghatározásánál: ezt az akkori kánonjog nem tiltotta, tehát szabad volt. Egy ilyen jogosítványokkal rendelkező tanácsadó, aki a szabályosan összehívott tárgyalásokon elidegeníthetetlen szavazati joggal bír (ülnök, *assessor*), így gyakorlatilag részese a helynöki jogkörnek, majdnem-majdnem helynöktárs vagy társhelynök. Sőt, és a rendszernek a másik lényege, ha a helynök bármilyen okból a testület ülésén, amelyeknek ő a „született” elnöke, nem tud részt venni, akkor a legrégebben kinevezett assessor átveszi a szerepét úgy az ülés levezetése, mint a döntések végrehajtása terén. Ha pedig az ügy természete miatt az általános és szabályos ügymenet követéséből elháríthatatlan joghátrány származna, akkor a rangidős assessor akár egyedül is dönthet, de facto tehát helynökökké lép elő; más kérdés, hogy utólagos tájékoztatási kötelezettségét az első soron következő ülésen teljesítenie kell (*salus animarum...*).

Ez a rendszer tehát biztosítja a folyamatos ügymenetet a főpásztor távollétének idején, és még a helynök halála esetén sincs fennakadás. A Consistorium tehát végrehajtói, törvényhozói, és bírói jogkört is gyakorol, és ezeket valójában szét sem lehet választani, hiszen például egy plébános büntetésből történő áthelyezése egyszerre ítéletvégrehajtás, de közigazgatási döntés is, hiszen más, ártatlan személyek áthelyezésével együtt jár.

Az Olmützi Egyházmegyét 1711-től Wolfgang Hannibal von Schrattenbach püspök vezette, aki – miután 1712-ben koronabíboros lett – 1714-től mint császári különleges követ állandó jelleggel Rómában tartózkodott. Althann kanonok is ekkor lett a császár előterjesztésére a Rota Romana auditora, tehát bő három évig az olmützi bíboros-püspök és az auditor-olmützi kanonok is Rómában élt. Egyértelmű ismereteink vannak arra vonatkozólag, hogy Schrattenbach jobbkeze a birodalmi ügyek intézésében Althann volt, így az is biztosra vehető, hogy ők ketten rendre megbeszélték az Olmützi Consistorium által a főpásztornak küldött bonyolultabb jogeseteket is. Althann kanonok, aki Olmützben a Székeskáptalan aktív tagja volt jogi jellegű ügyek intézésében, Rómában a vezető oldaláról is láthatta a Consistorium, a társas helynökség előnyeit.

Aligha tévedünk tehát nagyot, ha arra a következtetésre jutunk, hogy Althann megyéspüspökké történt kinevezésétől kezdve az Olmützből ismert és ott bevált rendszer váci bevezetésében gondolkodott.

Annyi mindenesetre tény, hogy Althann 1718–1719 közti diplomáciai tevékenységéről nem tudunk, a jelek szerint kizárólag püspökségével foglalkozott. Szerintem ő maga kért a császártól némi türelmi időt arra, hogy egyházmegyéjében megszervezhesse a Consistoriumot. Az előbb említett megfontolás alapján, hogy tudniillik a császári diplomatát a püspöki feladatok elhanyagolásával ne lehessen megvádolni, nyilvánvalóan magának a császár-királynak is érdeke volt, és az események alakulása is erre utal.

A Consistorium alapötlete, és a hozzá szükséges egyházmegyei szabályozás Liechtenstein-Kastelkorn püspöknek köszönhetően adott volt, viszont Althannnak meg kellett ismernie új egyházmegyéjét, illetve a magyar partikuláris egyházi és a teljes világi jogot, amikkel addig nem igazán találkozhatott. Nyilvánvaló ugyanis, hogy csakis ezek ismeretében lehetett a már meglévő rendszert a váci viszonyokra átültetni.

Althann királyi kinevezése 1718. január 4-én kelt, és már február-márciusból írott nyomai vannak annak, hogy a kormányzás átvételét megkezdte, noha püspökszentelésére – a pápai jóváhagyás megérkezését követően – csak július végén került sor. Szeptemberben megkezdí az egyházmegye kánoni látogatását. A Váci Székeskáptalan és plébánia után – amit biztosan tudunk – novemberben Berkes András helynök társaságában bejárja az egyházmegye déli részeit, a fennmaradt jegyzőkönyvek a Szolnok-Hódmezővásárhely-Szeged-Kiskunhalas-Kecskemét-Tápióság szakasz leírását őrizték meg. Több helyere előre összehívták a lakosságot, hogy körzetenként minden érintettet megbérmáljon, Kecskeméten még ferencrendi papokat is szentelt.

1718–1719 folyamán a püspöki birtokokon a földesúr jogán, élve a világi törvények adta keretekkel, visszaveszi az egykor katolikus templomokat, ezekből a falvakból a lelkészeket is eltávolítja, ugyancsak a törvényes előírások alapján. Már vannak némi nyomai annak is, hogy a Püspöki Úriszéken is végez bizonyos átszervezést. Több településen a plébánosi és kántortanítói illetményeket is rendezi.

Elődei munkáját folytatva ő hozza létre a jogilag rendezett formájú szemináriumot Vácott, ennek alapítólevelét 1719. december 1-jén vagy az azt követő napokban íratja le, és 1720. január 1-jei dátummal írja alá: így ez a nap a Váci Szeminárium (újra)alapításának hivatalos időpontja. Mivel a bíborosi címet aláírásában Althann nem használja, az aláírás legkésőbb december közepe táján megtörtént. A szemináriumi szabályzat megszerkesztéséhez beszerzi a Germanicum és a Königrázi Szeminárium (megint Olmütz és Glatz tágabb környéke!) szabályzatait: a napirendet gyakorlatilag ez utóbbiból változtatás nélkül veszi át.

Nyilván 1719 első felében, felhasználva a *Canonica Visitatio* során szerzett személyes tapasztalatait is, a Liechtenstein-Kastelkorn püspök által az ol-mühti papság számára 1666-ban kiadott *Monitorium* alapján megszerkeszti az *Instructio Brevist*, amelynek elrendelő Dekrétumát 1719. szeptember 1-jén írja alá. Ezt követően került e mű a bécsi nyomdába, és decemberben már ki is érkeztek példányai a plébániákra. Ezt később, a tapasztalatok alapján átírta, és 1724-ben Nápolyban újra kinyomattatta.

Az *Instructio* nem egyszerű utánnyomása a *Monitorium*nak, hanem – főleg a második kiadása – a helyi igények szerint történt kifejezetten igényes átdolgozás. Ami nem kell, kimarad, bekerül viszont a Habsburg-ház iránti köteles tisztelet: csak pár évvel vagyunk Rákóczi után! Ugyancsak saját előírás – még a *Carolina Resolutio* előtt vagyunk –, hogy körmenetkor az akatolikusok vagy adják meg a köteles tiszteletet az Oltáriszentségnek, vagy maradjanak otthon, büntetés terhe alatt.

Althann javítja a sajtóhibákat (igaz, az *Instructio*ban is lett néhány), néhol egyértelműbben fogalmaz, a magyar kánonjogi terminusokat alkalmazza, így a *decanus ruralis*ből *archidiaconus ruralis* lesz, de figyel a stilisztikára is: a *plebs* nála már *populus*. A *Monitorium* csak a trienti szabályok hivatkozásait adja meg a szövegbe ékelten, Althann minden korábbi jogforrást is megjelöl, és lábjegyzetben hozza azokat, átláthatóbbá és használhatóbbá téve így az egész művet.

A kiadott szövegből elhagyja a főesperesekre vonatkozó külön szabályozást és az egyházlátogatás rendjének leírását: az a Consistorium szabályzatába kerül be.

És megérkeztünk magához a Consistoriumhoz, illetve a statutumát őrző kötetünkhöz.

A Váci Consistorium szabályzatát megőrző kötet nyilvántartás szempontjából ma már – éppen e kutatás első eredményeinek következtében – része az előadás elején említett, addig 38 kötetes sorozatnak. Eredeti címe: *Liber Consistorialis*, kötésének előlapjára azonban a „Formulare variarum expeditionum pro Officio Episcopale aut Vicarialis deserviens” feliratot ragasztották, gerincére pedig csak a *Formulare* szó került fel.

A kötet szövegeit még bekötetlen ívekre kezdte leírni Geitter János József iktató és irattáros (*registrator et cancellista*), őrá vall az első 127 oldal írásképe, illetve a 129-ig terjedő számozás. A paginálást később többen is folytatták, de némi hibával, a 489 után 499 következik; az utolsó megírt oldalszám az 531. A kötet legvégében, ugyancsak Geitter írásával felvett tárgymutató található, amit a kötet használata során folyamatosan bővítettek, csak az 527–531. oldalak hat formulájának oldalszáma nem került már be a mutatóba.

Az 1. oldalon lévő címlap után a 2–3. lapokon a Consistorium 1719. december 7-én kiadott alapító *Decretum*ának másolata, majd 86 pontban maga

a szabályzat következik, mely papírfelzetes vörös viaszpecséttel és Althann püspöki (itt ez már fontos) aláírásával, ellenjegyzés nélkül december 9-i dátummal záródik. Ezután formulák következnek, amelyek a zarándokútlevétől a papi kinevezéseken és az exhumáláson át az anyakönyvi bejegyzésekig sokféle ügykört érintenek; amire nincs írott formula, azt a szakkönyvekből rendelte a püspök alkalmazni.

A bemásolás során, december 9. és 15. között, mintegy karácsonyi ajándékként érkezett a hír: a püspök bíboros lett. Így a 78. és a 79. oldalakra került bejegyzésre új, az iratokon alkalmazandó titulusa azzal, hogy a címtemplom kijelölése utánra is megadta a típuszöveget.

A kötet ezt követő tartalma, szerkezete arra látszik utalni, hogy Althannt kicsit mintha meglepte volna a kinevezés híre (bár már évekkorábban, püspöki kinevezése előtt is történtek diplomáciai lépések ebbe az irányba), talán pár hónappal későbbre várta. Lehet, hogy az uralkodónak vált sürgőssé Althann diplomáciai bevetése a kinevezés után vagy attól függetlenül, mindenestre valamiféle sietségre, kapkodásra utalnak innentől a bejegyzések.

Itt ugyanis már több tucat formula után következik a székesegyházi főesperesre vonatkozó szabályzat. (Az ő jog- és feladatköre annyival volt bővebb a többi főespereséhez képest, hogy a kispap-jelöltek, a bármely fokozatra felszentelendők, illetve a plébánosjelöltek vizsgáztatását ő elnökölte a Consistoriumban, e téren megelőzve a helynököt, noha e főesperes nem volt szükszerűen tagja a testületnek.)

A szabályzat – ami, mint látjuk, részben nem is igazán a Consistorium feladataival ér véget – a 81. oldalon, 1719. december 15-én került lezárásra, már bíborosi aláírással, de ez is csak másolat.

Ezt követően a díjköteles eljárások tarifái következnek, külön megemlítve a jegyző, az iktató-irattáros, és a futár díjazását egyes iratok kiállítása vagy kézbesítése kapcsán.

Az ítélkezési szünetekről a szabályzat csak általánosságban rendelkezett, ennek meghatározására a 86–87. oldalon került sor, ezt a consistoriumi tisztségviselők esküformái követik. A 90. oldalon a kötet használatának egy érdekes, időben legkésőbbi tanúja bukkan fel: az ülnöki esküformulába ceruzával a „Tridentinæ” mögé a „Vaticanæ” jelzőt is beírták, e formula tehát még 1870 után is használatban volt. A Consistorium ekkor már legalább 20 éve nem működött az Althann által meghatározott szervezeti formában, így e formulát kizárásos alapon a többi egyházkormányzati fórumtól elkülönítetten tevékenykedő Szentszéki Bíróság bírái esetében alkalmazták.

Itt megint szabályzat következik: ezúttal a vidéki főesperesek (*archidiaconi rurales*) számára, a Monitorium szövege alapján, de ugyanúgy alaposan átírva-javítva, miként a kinyomtatott Instructio esetében is tapasztalható. Ide kerül a *canonica visitatiók* szempont-sorozata is, szinte már természetesen, ez is a *Monitorium* alapján; itt viszont egy, a főesperesi szabályzatra utaló

hivatkozásban elfelejtették a sorszámot a módosult fejezetszámozáshoz igazítani.

És itt, a 114. oldalon egy újabb záradék, de megint püspöki címmel, és ugyanez látható a 119. oldalon is: itt ér véget a Consistorium megszervezésekor keletkezett első rész.

Kijelenthetjük tehát, hogy a kapkodás, a sietség jelei egyértelműek: szabályzatok, formulák és esküszövegek egymás hegyén-hátán, kavarognak a püspöki és bíborosi címmel írt záradékok is, ráadásul néhol Althann a már letisztázott és bemásolt szövegeken is saját kezű javításokat eszközölt.

Ugyancsak az események felgyorsulásának jele, hogy némely kérdés rendezése kapkodós volt, vagy el is maradt. Már az alapító decretum megjelöli az első ülnököket, ám Berkes nagyprépost kinevezése csak január 4-én kelt; az ülnöki járandóság pedig – ezt Újfalussy Tóbiás olvasókanonok esetéből tudjuk – csak az első és második ülés (1720. január 10–11.) után, 15-én kerül meghatározásra. A Székeskáptalan saját szabályzattal, sajátos jogokkal és kötelezettségekkel rendelkező testület, ezért az első években többször is felmerült, hogy a két testület milyen jogviszonyban áll egymással beiktatási, büntető, és hagyatéki ügyekben: ezekről utólagosan, egy-egy jogeset kapcsán döntött a távollévő püspök-bíboros. Kimaradt a rendelkezésekből az is, hogy a Püspöki Consistorium, mint az egyházmegye központi kormányzati szerve, illetve a Püspöki Jóságkormányzóság, mint az egyházmegye működtetését biztosító központi gazdasági szerv milyen jogi és anyagi viszonyban áll egymással. Ezekből is rendszeres, egyes esetekben évekig tartó nézeteltérések, viták, vádaskodások születtek, amelyek a protocollumból, illetve a különféle helyekre azóta szétosztott szálasanyagból egyértelműen kitűnnek.

A kötet másodikként meghatározható, a 120. oldallal kezdődő része már a Consistorium működése során keletkezett. Jobbára formulákról van szó, így lejegyzési idejük meghatározása körülményes, de néhány „mérőöldkövet” már sikerült azonosítani. Így a jelzett 120. oldalra 1721-nél előbb nem írhattak, mert Berkes András helynököt itt püspökként jelölik: heracleai címzetes, és ezzel együtt váci segédpüspöki kinevezése ugyanis 1721-ben történt; vagy például a rendházalapítási formulában bennmaradt a település neve: Hatvan; márpedig ebben az esetben csakis az 1728-as alapítású kapucinus kolostorról lehet szó. Az évszámok és a kézírások alapján is az utolsó bejegyzések a XVIII. század végén keletkeztek, de mint említettem, az egyik esküforma még az 1870-es években bizonyosan használatban volt.

És egy érdekes formula. Ma már nem igazán használt kánonjogi büntetés az interdiktum, amelynek kimondására nincs liturgikus, pontosabban paraliturgikus forma, a feloldozásra viszont igen: így tehát szertartást is olvashatunk a formulák között.

Akármennyire is sietős lett a Consistorium megszervezésének utolsó szakasza, 1720. január 10-én az immár bíboros-megyéspüspök elnöklete alatt

megtartották az alakuló ülést, másnap pedig az első tárgyalásokat. Pár nappal később Althann bíboros is elindulhatott majdnem 10 évre nyúló diplomáciai szolgálatára azzal a tudattal, hogy egyházmegyéjének kormányzatát egy biztos rendszerre állította be. Jól gondolta, a rendszer – természetesen nem kis változtatásokkal – 129 évig működött.